

Умунтландыргъан тюрлениуле баямдыла, алай тынчайыркъа уа чыртга жарарыкъ тюйюлдю

Ахыры 2-чи бетдеи.

-Жарсыгъа, башланган шюлюп биз оборудование бла толтуруш хажыгъа магнамагъанбыз, дегенди Нина Емузова. - Алай а федеральный кырал билим беруу стандартла бла миллимедиалык оборудованиис болмагъан бир класс да ишеллягъа тюрлюйю.

Шендою окутуу-лаборатория, медицина кабинетге, школ ашханалагъа спорт залга керекли оборудование, информатизация кереклеге берилген субсидия окутуу болумланы ишлендириуле ол санда жагъи билим беруу стандартлаге кере окутуурга онгла куурьагъа себеплик этгенди. Алай онгла барилген окутууларын саны 89,96 процентде этгенди. Ол болумлада ишлерге да устааланы бла билим беруу учреждениланы оюнуларын 35,9 процентин хазырларга къолдан келгенди. Бытыр а ол къоромдо 61 процентте жеткенди.

Докладчы айтханга кере, жаш педагоглары келгендириуле да улуу эс бурунды. Алай, ол оюм этгенча, ала ишлерин башлагъанда, бир кере берилген 3-5 минг сом алагъа методика жагы бла себеплик этинюу шендою педагоглары керетируге азыкш этгенди. Республика жаш специалистлеге социальный болушукнуу бир тюрлюсю да тохташдырылмагъан да жаш педагоглары аздан-аздан бла баргъанларна себеплик этеди.

Битеулю билим беруге ишлеген устааланы иш хакъларын РФ-ни субъектеринде болгъан айлыкна орта эсебин жетдириу - модернизацияны дагыда бир магъаланы борчуду. -2013 жылда педагоглары ол къауумуну иш хакъларын къорюнуу планы толтуругъанды, деп билдиргенди Нина Емузова. -Бытыр ол 19 367 сомга жетгенди, неда республикада орталык иш хакъны 105 процентин тутханды. Ол а планда кергизтуогенден эсе асламды. Аны бла бирге министр кемчиликке да алыкш кет болгъанларын чертенди. Битеу ахшы керомюление эншиге тюрлю мерге керекди. Ол а ача къалай

жиберилгенине кере болушукду. Шендою финансование анга жетерикди деп айтчыра тюрлюйю. Сёз ючюн, 2014 жылга республикалы бюджетде педагоглары иш хакъларына блоннгон ача аны къорюрге он берлик тюрлюйю. Школ киталпаны сатып алуу эм ала бла жалчытуу - регионла федералларна салынган жумушладыла. Аланы тамамлауа КъМР-ни бюджетинде салынган ача да азыкш этерикди.

Республиканы муниципальный къураулуларын школга бериледе сангъа кел бла бек осл болгъаныны юсюнден да айтханды министр. Андан сора да, битеулю билим берге окутуу юйенин жылтырада, суу бла жыйыгъа да улуу кемчиликке бардыла. Окутуу болумлары санитар эпидемиологияга келишидириу а-республикалы министрство эмда жер-жерли самоуправление органа энди толтуругъа керек болгъан борчуду.

Жылы итогларын чыгаръа, Нина Емузова, саулал алганды, республика битеулю Билим беруу министрствонун директору болуп, алай ишлерин башлагъанда, бир кере берилген 3-5 минг сом алагъа методика жагы бла себеплик этинюу шендою педагоглары керетируге азыкш этгенди. Республика жаш специалистлеге социальный болушукнуу бир тюрлюсю да тохташдырылмагъан да жаш педагоглары аздан-аздан бла баргъанларна себеплик этеди.

Билген адам бла ушакъ Чочаланы Расул 1971 жылда Юкченде тууганды. Къарачай-Черкес къырал технология академияны инженер механике хазырлагъан факультетин, арта социальный университетни юридик факультетин босагъанды. Спортну халкъла аралы устасыды. Къол бла тутушуудан Египетде, Россейде, Америкада, Италияда болгъан эришуиледе дунианы чемпиону болгъанды. Италияда уа 2 кере алтын мейдал алганды. Туугъан элинде сабий спорт школада тренер болуп ишлеу тюрлюйю.

Бытыр ноябрь айда КъМР-ни физкультур эл спорт министрин салынганды. Юрду елиди, 2 жылы барды. Республикада арт жылдада спорт не жолда болгъаныны юсюнден ушакъ этгенди аны бла «Къарачайны» корреспонденти Джамаланы Балуса.

«Спорт жаны бла биз округда ал сатыргъа чыкъгъанбыз»

-Бытыр республикада сабийлени, жаш тюрлюйю битеу ахшы салугъа кыайырга, спорт жаны бла кеп иш этилгенди. Бизни талай хажыбыз, дунианы, Европаны, РФ-ни биринчилиги ючюн баргъан улуу эришуилеге къошулуу, хорамлы болгъандыла. Кеп тюрлю зат бизни кесибизде да этенди. Имамдан эсе къалыкъгъа къайсыны санарга болушукса?

-Жангы жылы алында республикабызны Башчысы Теймурзаны Рашит бла мен Россейни спорт министри Виталий Мутко бла Москвада тобешендик эмда бизде физкультураны бла спортны ишленюу жагы бла кеп ахшы окуу этген би. Федеральный ардан бизге ий болушук да болушукду.

Бюгонюнде республикада спорт бла тире кюрешен 60 мин адам барды. Стадионларыбызны, спорт школларыбызны, майданларыбызны, мектептарыбызны саны 500-ге жетди. Бизде эркин тутушуудан Олимпиада резерве баш спорт школ кууралганды. Дагыда 39 ишлейди. Шимал-Кавказ округда спорт жаны бла ачылагъа Дагъыстанды, Тегейни, Чечени саны айдыла. Би ала бла теннисде, кеп жаны бек осл да барары. Миллет, эркин тутушуудан, дзюдо, самбо, кючжыкы тутушууларын барысы, гимнастика, бокс, кюл топ, жегил атлетика, баскетбол, футбол, тау лыжалга бла учуу, авиангизм - битеу да 28 тюрлю спорт бла кюрешчира мадарла бардыла. Лыжалга бла учуудан, авиангизмден, тутушуудан Россей, Европа, халкъла аралы даржалдада эришуиле республикада кеп бардырыладыла. Жангы жылы алында Архызда 3 километр узунлугу болгъан тау-лыжа трасса ачылагъанды да улуу иш болгъанды.

Быйла жылы айда Къазарда этенди Россияда эсе къалыкъ иш эди десек, жангылымызды. Анга 170 къыралны келечиси къаышхан эди. Россейни миллет тутушуудан командасыны къауумунда бизден 5 жаш бар эди. Андан Лайпаны Азамат, Халпаланы Алибек, Пеншюкшаны Амирхан, алай ишлерин башлагъанды. Аланы намысларна Россейни байрагы 3 кере къорюлгенди. Токъланы Арсен доммакъ мейдал бла сауаланганды. Байрамукъланы Артур да алычылдан бири болганды. Тренерле Лайпанылары Дахирге бла Халпаланы Исламга байрамукъланы эришуиле болганды. Бизде жетгенди бизни гёжефлерибиз спортда бу бийликкеге.

-Расул, сёз миллет тутушууну юсюнден баргъандан бири, андан бир кесек кенгирек халпар айтсан а.

-Соттендери бири да бизни миллетде тутушу болмай бир байрам, бир къууан этменди. Ол, тюрлюден тюрлюге кече, бюгонюнге жетгенди. Мындан арысында да алай болушукду. Узакдан ююлге келтире айланмай, быйлыгы эришуилени юсерлендире айттым. Февралда Воронеж шарада студентлени арасында Россейни чемпионаты, март айда Москвада Олимпиада чемпионаны чемпион Садрини эсгерюге атлагъан битеруосей турнир болгъан эди. Марта дагыда Черкес шарада Россейни биринчилиги ючюн баргъан эришуиле, майда Нальчик шарада «Элибурский» 10-жылыгына аталып бардырылгъан регионла аралы турнир, сентябрь айда Карачаевск шарада республикабызны Башчысыны ёню ючюн бардырылган халкъла аралы турнир, сентябрьде Владикавказда миллет тутушуудан Россейни чемпионаты этен зарды.

Доммада эришуиле 18-20-жыллык гёжеф халкъла кюшулгъандыла да, бизни команда биринчи жерги алганды. Тогуркуладан Азамат бла Мурат, дагыда Тогуркуладан бири Азамат, Текеланы Рашит, Халпаланы Абу-Юсуф, Малойбейланы Рамазан бирлерден онгу болгъанларын таныхан эдиле. Миллет тутушуудан ардагы эришу Башкирияны Салават шахарында болгъан эди. Ол дунианы биринчилиги ючюн бар эди. Анда Тогуркуладаны Ахмат, Халпаланы Алибек, Тогуркуладаны Азамат дунианы чемпионлары болгъанды. Лайпанылары да бла Текеланы Рашит, Тогуркуладаны Мурат да алчы жерлеге чыкъгъандыла.

-Ол бары да игиди, ёзге ол къаадар тер тюрлю, республикабызны, Россейни да атарын айтырар келген жашларыбызны багъаларыны сёз къалай чыгарарсыз?

-Республикабызны Башчысы Теймурзаны Доммада эришуиле 18-20-жыллык гёжеф халкъла кюшулгъандыла да, бизни команда биринчи жерги алганды. Тогуркуладан Азамат бла Мурат, дагыда Тогуркуладан бири Азамат, Текеланы Рашит, Халпаланы Абу-Юсуф, Малойбейланы Рамазан бирлерден онгу болгъанларын таныхан эдиле. Миллет тутушуудан ардагы эришу Башкирияны Салават шахарында болгъан эди. Ол дунианы биринчилиги ючюн бар эди. Анда Тогуркуладаны Ахмат, Халпаланы Алибек, Тогуркуладаны Азамат дунианы чемпионлары болгъанды. Лайпанылары да бла Текеланы Рашит, Тогуркуладаны Мурат да алчы жерлеге чыкъгъандыла.

-Ол бары да игиди, ёзге ол къаадар тер тюрлю, республикабызны, Россейни да атарын айтырар келген жашларыбызны багъаларыны сёз къалай чыгарарсыз?

-Республикабызны Башчысы Теймурзаны Доммада эришуиле 18-20-жыллык гёжеф халкъла кюшулгъандыла да, бизни команда биринчи жерги алганды. Тогуркуладан Азамат бла Мурат, дагыда Тогуркуладан бири Азамат, Текеланы Рашит, Халпаланы Абу-Юсуф, Малойбейланы Рамазан бирлерден онгу болгъанларын таныхан эдиле. Миллет тутушуудан ардагы эришу Башкирияны Салават шахарында болгъан эди. Ол дунианы биринчилиги ючюн бар эди. Анда Тогуркуладаны Ахмат, Халпаланы Алибек, Тогуркуладаны Азамат дунианы чемпионлары болгъанды. Лайпанылары да бла Текеланы Рашит, Тогуркуладаны Мурат да алчы жерлеге чыкъгъандыла.

-Ол бары да игиди, ёзге ол къаадар тер тюрлю, республикабызны, Россейни да атарын айтырар келген жашларыбызны багъаларыны сёз къалай чыгарарсыз?

-Республикабызны Башчысы Теймурзаны Доммада эришуиле 18-20-жыллык гёжеф халкъла кюшулгъандыла да, бизни команда биринчи жерги алганды. Тогуркуладан Азамат бла Мурат, дагыда Тогуркуладан бири Азамат, Текеланы Рашит, Халпаланы Абу-Юсуф, Малойбейланы Рамазан бирлерден онгу болгъанларын таныхан эдиле. Миллет тутушуудан ардагы эришу Башкирияны Салават шахарында болгъан эди. Ол дунианы биринчилиги ючюн бар эди. Анда Тогуркуладаны Ахмат, Халпаланы Алибек, Тогуркуладаны Азамат дунианы чемпионлары болгъанды. Лайпанылары да бла Текеланы Рашит, Тогуркуладаны Мурат да алчы жерлеге чыкъгъандыла.

-Ол бары да игиди, ёзге ол къаадар тер тюрлю, республикабызны, Россейни да атарын айтырар келген жашларыбызны багъаларыны сёз къалай чыгарарсыз?

-Республикабызны Башчысы Теймурзаны Доммада эришуиле 18-20-жыллык гёжеф халкъла кюшулгъандыла да, бизни команда биринчи жерги алганды. Тогуркуладан Азамат бла Мурат, дагыда Тогуркуладан бири Азамат, Текеланы Рашит, Халпаланы Абу-Юсуф, Малойбейланы Рамазан бирлерден онгу болгъанларын таныхан эдиле. Миллет тутушуудан ардагы эришу Башкирияны Салават шахарында болгъан эди. Ол дунианы биринчилиги ючюн бар эди. Анда Тогуркуладаны Ахмат, Халпаланы Алибек, Тогуркуладаны Азамат дунианы чемпионлары болгъанды. Лайпанылары да бла Текеланы Рашит, Тогуркуладаны Мурат да алчы жерлеге чыкъгъандыла.

-Ол бары да игиди, ёзге ол къаадар тер тюрлю, республикабызны, Россейни да атарын айтырар келген жашларыбызны багъаларыны сёз къалай чыгарарсыз?

-Республикабызны Башчысы Теймурзаны Доммада эришуиле 18-20-жыллык гёжеф халкъла кюшулгъандыла да, бизни команда биринчи жерги алганды. Тогуркуладан Азамат бла Мурат, дагыда Тогуркуладан бири Азамат, Текеланы Рашит, Халпаланы Абу-Юсуф, Малойбейланы Рамазан бирлерден онгу болгъанларын таныхан эдиле. Миллет тутушуудан ардагы эришу Башкирияны Салават шахарында болгъан эди. Ол дунианы биринчилиги ючюн бар эди. Анда Тогуркуладаны Ахмат, Халпаланы Алибек, Тогуркуладаны Азамат дунианы чемпионлары болгъанды. Лайпанылары да бла Текеланы Рашит, Тогуркуладаны Мурат да алчы жерлеге чыкъгъандыла.

-Ол бары да игиди, ёзге ол къаадар тер тюрлю, республикабызны, Россейни да атарын айтырар келген жашларыбызны багъаларыны сёз къалай чыгарарсыз?

МАЛКЪАР ХАЛКЪ ТАУУГЪАН ЖЕРИНДЕН ЗОР БЛА КЕЧЮРЮЛГЕНЛИ 70-ЖЫЛЛЫГЫНА

Эгечле - фахмалу къураучула

Кёчюнчюлде халкъыбызны тишриулары сакълагъанларыны юсюнден кеп айтлыкъды, жазылганды. Алай бу тема туусулмайды. Бизни асылларыбызны, амилларыбызны адамлыкларыны, жиерликлерини хайыры, ёз сабийлеринден сора да, башалагъа да себеплик этгенди.

Алай эки тишриууну юсюнден айтханды бизге халпар КъМР-ни халкъ артисти Текеланы Махмат. Малкъар халкыны кёчюрген поведие энюйчюу къызла-эгеч бла кыарындашдан туугъанла - Кудайланы Куккуш бла Гелланы Налбийке - башха - башха вагонлада баргъан эселе да, тохтагъан а бир жерде этгенди. Ол Къазстанны Джамбул областны Ровно эли эди. Анда алагъа дери башха кёчюнчюле да жанарын кечиндире келгенди: чеченлиге, ингушлуга, къарачайлыкъка, абхазларын татырлына, Феодосиядан баргъан грекчиле, Горьжонде кёчюрлюрге тюрлю - мекхестинле, Узакъ Востокдан къысталгъан корейлиге.

Барындан да аслам а анда украиняны эдиле, 1934 - 1935 жыллада куллада деп бери ашырылгъанла. Ала, тауларны къыйынлыкларын аныгъла, къыларандан келгенин этип, ой ишлерге, аш - азыкш бла да болушурга корешгенди.

Кёчпендени Текеланы Масхут юйюрю бла Джамбул областга тошеди. Тамата къызы Куккуш, атасы, анасы къызла болгъанларын ишлей кетип, аланы кеси, Налбийке да болгъан жерге келтирди. Ал кезуде ачыкъдан, жаллангъанчыкъдан улуу - гичте да къыйналганды, ёлгенин асырмагъан арада, кеп болмагъанды. Жашау алай буртурса, халкъ къырылны кетерип аныгъла башлайдыла.

Эгечле Куккуш бла Налбийке бир мадар къурамай амал жокъду деген оюмга келеди. Хар юйге кирип, ким не эте билгенин сорарды. Ызы бла, клубда эллик жашта болгъанды. Хар шабат кюнден тельсерге сюйгенле ары жыйынгъандыла, бирде уа кино да кергизгенди. Бу жагы бла Налбийке башчылары ала ишлерин башлагъанда, бир кере берилген 3-5 минг сом алагъа методика жагы бла себеплик этинюу шендою педагоглары керетируге азыкш этгенди. Республика жаш специалистлеге социальный болушукнуу бир тюрлюсю да тохташдырылмагъан да жаш педагоглары аздан-аздан бла баргъанларна себеплик этеди.

Куккуш бла Налбийке башчыларында да аслам а анда украиняны эдиле, 1934 - 1935 жыллада куллада деп бери ашырылгъанла. Ала, тауларны къыйынлыкларын аныгъла, къыларандан келгенин этип, ой ишлерге, аш - азыкш бла да болушурга корешгенди.

Кёчпендени Текеланы Масхут юйюрю бла Джамбул областга тошеди. Тамата къызы Куккуш, атасы, анасы къызла болгъанларын ишлей кетип, аланы кеси, Налбийке да болгъан жерге келтирди. Ал кезуде ачыкъдан, жаллангъанчыкъдан улуу - гичте да къыйналганды, ёлгенин асырмагъан арада, кеп болмагъанды. Жашау алай буртурса, халкъ къырылны кетерип аныгъла башлайдыла.

Эгечле Куккуш бла Налбийке бир мадар къурамай амал жокъду деген оюмга келеди. Хар юйге кирип, ким не эте билгенин сорарды. Ызы бла, клубда эллик жашта болгъанды. Хар шабат кюнден тельсерге сюйгенле ары жыйынгъандыла, бирде уа кино да кергизгенди. Бу жагы бла Налбийке башчылары ала ишлерин башлагъанда, бир кере берилген 3-5 минг сом алагъа методика жагы бла себеплик этинюу шендою педагоглары керетируге азыкш этгенди. Республика жаш специалистлеге социальный болушукнуу бир тюрлюсю да тохташдырылмагъан да жаш педагоглары аздан-аздан бла баргъанларна себеплик этеди.

Куккуш бла Налбийке башчыларында да аслам а анда украиняны эдиле, 1934 - 1935 жыллада куллада деп бери ашырылгъанла. Ала, тауларны къыйынлыкларын аныгъла, къыларандан келгенин этип, ой ишлерге, аш - азыкш бла да болушурга корешгенди.

Кёчпендени Текеланы Масхут юйюрю бла Джамбул областга тошеди. Тамата къызы Куккуш, атасы, анасы къызла болгъанларын ишлей кетип, аланы кеси, Налбийке да болгъан жерге келтирди. Ал кезуде ачыкъдан, жаллангъанчыкъдан улуу - гичте да къыйналганды, ёлгенин асырмагъан арада, кеп болмагъанды. Жашау алай буртурса, халкъ къырылны кетерип аныгъла башлайдыла.

Эгечле Куккуш бла Налбийке бир мадар къурамай амал жокъду деген оюмга келеди. Хар юйге кирип, ким не эте билгенин сорарды. Ызы бла, клубда эллик жашта болгъанды. Хар шабат кюнден тельсерге сюйгенле ары жыйынгъандыла, бирде уа кино да кергизгенди. Бу жагы бла Налбийке башчылары ала ишлерин башлагъанда, бир кере берилген 3-5 минг сом алагъа методика жагы бла себеплик этинюу шендою педагоглары керетируге азыкш этгенди. Республика жаш специалистлеге социальный болушукнуу бир тюрлюсю да тохташдырылмагъан да жаш педагоглары аздан-аздан бла баргъанларна себеплик этеди.

Куккуш бла Налбийке башчыларында да аслам а анда украиняны эдиле, 1934 - 1935 жыллада куллада деп бери ашырылгъанла. Ала, тауларны къыйынлыкларын аныгъла, къыларандан келгенин этип, ой ишлерге, аш - азыкш бла да болушурга корешгенди.

Кёчюнчюлде халкъыбызны тишриулары сакълагъанларыны юсюнден кеп айтлыкъды, жазылганды. Алай бу тема туусулмайды. Бизни асылларыбызны, амилларыбызны адамлыкларыны, жиерликлерини хайыры, ёз сабийлеринден сора да, башалагъа да себеплик этгенди.

Алай эки тишриууну юсюнден айтханды бизге халпар КъМР-ни халкъ артисти Текеланы Махмат. Малкъар халкыны кёчюрген поведие энюйчюу къызла-эгеч бла кыарындашдан туугъанла - Кудайланы Куккуш бла Гелланы Налбийке - башха - башха вагонлада баргъан эселе да, тохтагъан а бир жерде этгенди. Ол Къазстанны Джамбул областны Ровно эли эди. Анда алагъа дери башха кёчюнчюле да жанарын кечиндире келгенди: чеченлиге, ингушлуга, къарачайлыкъка, абхазларын татырлына, Феодосиядан баргъан грекчиле, Горьжонде кёчюрлюрге тюрлю - мекхестинле, Узакъ Востокдан къысталгъан корейлиге.

Барындан да аслам а анда украиняны эдиле, 1934 - 1935 жыллада куллада деп бери ашырылгъанла. Ала, тауларны къыйынлыкларын аныгъла, къыларандан келгенин этип, ой ишлерге, аш - азыкш бла да болушурга корешгенди.

Кёчпендени Текеланы Масхут юйюрю бла Джамбул областга тошеди. Тамата къызы Куккуш, атасы, анасы къызла болгъанларын ишлей кетип, аланы кеси, Налбийке да болгъан жерге келтирди. Ал кезуде ачыкъдан, жаллангъанчыкъдан улуу - гичте да къыйналганды, ёлгенин асырмагъан арада, кеп болмагъанды. Жашау алай буртурса, халкъ къырылны кетерип аныгъла башлайдыла.

Эгечле Куккуш бла Налбийке бир мадар къурамай амал жокъду деген оюмга келеди. Хар юйге кирип, ким не эте билгенин сорарды. Ызы бла, клубда эллик жашта болгъанды. Хар шабат кюнден тельсерге сюйгенле ары жыйынгъандыла, бирде уа кино да кергизгенди. Бу жагы бла Налбийке башчылары ала ишлерин башлагъанда, бир кере берилген 3-5 минг сом алагъа методика жагы бла себеплик этинюу шендою педагоглары керетируге азыкш этгенди. Республика жаш специалистлеге социальный болушукнуу бир тюрлюсю да тохташдырылмагъан да жаш педагоглары аздан-аздан бла баргъанларна себеплик этеди.

Куккуш бла Налбийке башчыларында да аслам а анда украиняны эдиле, 1934 - 1935 жыллада куллада деп бери ашырылгъанла. Ала, тауларны къыйынлыкларын аныгъла, къыларандан келгенин этип, ой ишлерге, аш - азыкш бла да болушурга корешгенди.

Кёчпендени Текеланы Масхут юйюрю бла Джамбул областга тошеди. Тамата къызы Куккуш, атасы, анасы къызла болгъанларын ишлей кетип, аланы кеси, Налбийке да болгъан жерге келтирди. Ал кезуде ачыкъдан, жаллангъанчыкъдан улуу - гичте да къыйналганды, ёлгенин асырмагъан арада, кеп болмагъанды. Жашау алай буртурса, халкъ къырылны кетерип аныгъла башлайдыла.

Эгечле Куккуш бла Налбийке бир мадар къурамай амал жокъду деген оюмга келеди. Хар юйге кирип, ким не эте билгенин сорарды. Ызы бла, клубда эллик жашта болгъанды. Хар шабат кюнден тельсерге сюйгенле ары жыйынгъандыла, бирде уа кино да кергизгенди. Бу жагы бла Налбийке башчылары ала ишлерин башлагъанда, бир кере берилген 3-5 минг сом алагъа методика жагы бла себеплик этинюу шендою педагоглары керетируге азыкш этгенди. Республика жаш специалистлеге социальный болушукнуу бир тюрлюсю да тохташдырылмагъан да жаш педагоглары аздан-аздан бла баргъанларна себеплик этеди.

Куккуш бла Налбийке башчыларында да аслам а анда украиняны эдиле, 1934 - 1935 жыллада куллада деп бери ашырылгъанла. Ала, тауларны къыйынлыкларын аныгъла, къыларандан келгенин этип, ой ишлерге, аш - азыкш бла да болушурга корешгенди.

Кёчпендени Текеланы Масхут юйюрю бла Джамбул областга тошеди. Тамата къызы Куккуш, атасы, анасы къызла болгъанларын ишлей кетип, аланы кеси, Налбийке да болгъан жерге келтирди. Ал кезуде ачыкъдан, жаллангъанчыкъдан улуу - гичте да къыйналганды, ёлгенин асырмагъан арада, кеп болмагъанды. Жашау алай буртурса, халкъ къырылны кетерип аныгъла башлайдыла.

Эгечле Куккуш бла Налбийке бир мадар къурамай амал жокъду деген оюмга келеди. Хар юйге кирип, ким не эте билгенин сорарды. Ызы бла, клубда эллик жашта болгъанды. Хар шабат кюнден тельсерге сюйгенле ары жыйынгъандыла, бирде уа кино да кергизгенди. Бу жагы бла Налбийке башчылары ала ишлерин башлагъанда, бир кере берилген 3-5 минг сом алагъа методика жагы бла себеплик этинюу шендою педагоглары керетируге азыкш этгенди. Республика жаш специалистлеге социальный болушукнуу бир тюрлюсю да тохташдырылмагъан да жаш педагоглары аздан-аздан бла баргъанларна себеплик этеди.

Куккуш бла Налбийке башчыларында да аслам а анда украиняны эдиле, 1934 - 1935 жыллада куллада деп бери ашырылгъанла. Ала, тауларны къыйынлыкларын аныгъла, къыларандан келгенин этип, ой ишлерге, аш - азыкш бла да болушурга корешгенди.

Бюгонюнде республикада спорт бла тире кюрешен 60 мин адам барды. Стадионларыбызны, спорт школларыбызны, майданларыбызны, мектептарыбызны саны 500-ге жетди. Бизде эркин тутушуудан Олимпиада резерве баш спорт школ кууралганды. Дагыда 39 ишлейди. Шимал-Кавказ округда спорт жаны бла ачылагъа Дагъыстанды, Тегейни, Чечени саны айдыла. Би ала бла теннисде, кеп жаны бек осл да барары. Миллет, эркин тутушуудан, дзюдо, самбо, кючжыкы тутушууларын барысы, гимнастика, бокс, кюл топ, жегил атлетика, баскетбол, футбол, тау лыжалга бла учуу, авиангизм - битеу да 28 тюрлю спорт бла кюрешчира мадарла бардыла. Лыжалга бла учуудан, авиангизмден, тутушуудан Россей, Европа, халкъла аралы даржалдада эришуиле республикада кеп бардырыладыла. Жангы жылы алында Архызда 3 километр узунлугу болгъан тау-лыжа трасса ачылагъанды да улуу иш болгъанды.

Быйла жылы айда Къазарда этенди Россияда эсе къалыкъ иш эди десек, жангылымызды. Анга 170 къыралны келечиси къаышхан эди. Россейни миллет тутушуудан командасыны къауумунда бизден 5 жаш бар эди. Андан Лайпаны Азамат, Халпаланы Алибек, Пеншюкшаны Амирхан, алай ишлерин башлагъанды. Аланы намысларна Россейни байрагы 3 кере къорюлгенди. Токъланы Арсен доммакъ мейдал бла сауаланганды. Байрамукъланы Артур да алычылдан бири болганды. Тренерле Лайпанылары Дахирге бла Халпаланы Исламга байрамукъланы эришуиле болганды. Бизде жетгенди бизни гёжефлерибиз спортда бу бийликкеге.

-Расул, сёз миллет тутушууну юсюнден баргъандан бири, андан бир кесек кенгирек халпар айтсан а.

-Соттендери бири да бизни миллетде тутушу болмай бир байрам, бир къууан этменди. Ол, тюрлюден тюрлюге кече, бюгонюнге жетгенди. Мындан арысында да алай болушукду. Узакдан ююлге келтире айланмай, быйлыгы эришуилени юсерлендире айттым. Февральда Воронеж шарада студентлени арасында Россейни чемпионаты, март айда Москвада Олимпиада чемпионаны чемпион Садрини эсгерюге атлагъан битеруосей турнир болгъан эди. Марта дагыда Черкес шарада Россейни биринчилиги ючюн баргъан эришуиле, майда Нальчик шарада «Элибурский» 10-жылыгына аталып бардырылгъан регионла аралы турнир, сентябрь айда Карачаевск шарада республикабызны Башчысыны ёню ючюн бардырылган халкъла аралы турнир, сентябрьде Владикавказда миллет тутушуудан Россейни чемпионаты этен зарды.

Доммада эришуиле 18-20-жыллык гёжеф халкъла кюшулгъандыла да, бизни команда биринчи жерги алганды. Тогуркуладан Азамат бла Мурат, дагыда Тогуркуладан бири Азамат, Текеланы Рашит, Халпаланы Абу-Юсуф, Малойбейланы Рамазан бирлерден онгу болгъанларын таныхан эдиле. Миллет тутушуудан ардагы эришу Башкирияны Салават шахарында болгъан эди. Ол дунианы биринчилиги ючюн бар эди. Анда Тогуркуладаны Ахмат, Халпаланы Алибек, Тогуркуладаны Азамат дунианы чемпионлары болгъанды. Лайпанылары да бла Текеланы Рашит, Тогуркуладаны Мурат да алчы жерлеге чыкъгъандыла.

-Ол бары да игиди, ёзге ол къаадар тер тюрлю, республикабызны, Россейни да атарын айтырар келген жашларыбызны багъаларыны сёз къалай чыгарарсыз?

Эсе түлү

Көчгюнчөлүктөндөн кыйтакан жылдада белгилуу журналисттерибизден бири Улакчалыны Ибрагимни жашы Ануяр эди. Көп заман радиону эл-милк бөлүмүнө редактору болуп турганды. Аны бириулерин жигиттери малчыла, чалгычыла, сабанчыла, заводданы, фабрикалары ишчилери эдиле.

Тау элибизди барып, жайыкчыла да бичмечиле, кыюучула да жолугуп, радио бля сейир халпарла айтканды. Урунуну алчыларын халкыга белгилуу эткенди. Быылы анга 80 жыл болуук эди.

Ануярны антлы шүхөрлөрдөн бири жазыучу Шауаланы Хасан аны июсунден былай эсгереди: «Кыргызстанда бир жерде тургубош. Ол жети классы тауускандан сора педучилищеге окурга кирди. 1954 жыл аны бошоп, бизге шолгога устаз болуп келди. Алга башланган классыны окутканды. Ол биринчи кере анда кыбырга газет чыгарып теберибди. Иги окуган сабийлени майхайды, жылчилене сэгенди. Кеси суратла да ишлей эди, назмула да жазганды, макымла да салганды.

Кыбырга газетни көзүлүнө номерин сактап туруучу эдик. Кыргыз кыбууну да согушт, гитче эгечи Хаджат бля жырлап тебересе, битче ул жыйылганды.

Не арый, не тала билмеген журналист

Бир кере уа жырлап, районда хорлап, арда областык барып, андан лаурет болуп кыйтады. «Сталини жол» ара газетте экибиз да жазганбыз. Бир жол, экибизин да чакырып, сауыала да берген эдик. Ануяр шолгога келгенде, былай бир жанта дунин ачыгында болганды эди. Анчы жарык жашуу кёлюн адам көргөнгөм.

Азиядан кыйтакандан сора Ануяр тууган эли Көндөлөдө тохтады. Ара мындак комсомол организацианы секретарына айырдыла. Экинчи жыл радиогга чакырылды да, ёлоп кеттинчи, анда ишлеп турганды.

Ишиден тышында да, халпарла, назмула, жырла жазганды. Бир жыл редакцияны көчмөчүлери «Кырачыга» барганды. Анда алагы бек аруу тобейди. Той эткенде, жыр айттайды. Бу жанындан Улбашланы Азор да барганды. Ол Ануярны «Миллетин, санга жыр өтөм» деген жырын айтып тебегенде, адмла аны асыры жараткандан, бир бирлерин тюртпөт, жырыгга жуугурак турурга көрөшө эдиле.

Ол бу жыры: *Миллетин, санга жыр өтөм Миллетин, санга жыр өтөм, Махтау сөзлө бля эркелетем. Сүйгөн журтумда чакырыды жашуу алгга, Танг бозара Кырачы-Малкыра.*

Кыруда махтау санга салама, Кеп кыйынлыккадан өткөн халкыма. Жерде, көйкө да эм сыйла сураты, Жети элпиден Кыран ксанаты.

Бу жырын айтсам, кесими көлөм да көтөрөлө эди, сора тыныгылагында да эчки харк ургачна көрөсө эдиле манга. Кыска жыр, алай кылап улпу магындасы барды, адманы терен сагышка калганды. Мен аны хар тойда, байрамда да жырлайма. Халкыбыз жашаган кыадап, ол айткыганай тургулук деп, эд эсгереди кырачы-малкыар жырын бубулу Улбашланы Азор. Башында да сагындык Ануярны халпарлары. Бюгон аны атан эсгергенде, газет окуучуларыбызны «Тютюн» деген чам халпары бля шагыйре эттейк.

Тютюн
Таулан, эртөнликке ыгышы болуучу жерге бара турганай, тютюн ичериги көлп, журкунуна узалды. Алай тунөнили бери да кесини папирослары болмагыны эсине тютюн, журкунуна кире барган кырун, бир эздик жийргенгенча, терк окуна арта алды. «Ою, ыгышыбыз бир-терек алып ичмере», деп кеси кесине мурулдай, леден-терк атай, жолуна тебериди.

Ол ыгышыга келгенде, жашы ийнеки суюруге кыстап, кыйтып келе турганын эсеп, анасы жаш тапканча кыуанды. «Зуфарны жиберме да, тукенден тютюн келтирмейди», деди Таулан кеси кесине. «Устазлары аны эшиттесе, манга тырмак эрде, алай кыйраймыз... Барсын да, тютюн алып келин...»

- Зуфар, былай келчи, - деди Таулан, жашын

кыатына чакырып. Ол эрлай окуна атасыны кыатына жетди.

- Бар да, тукенден бир папка папирос алып кел, - деди ол жашына.

- Ата, дерстегеч көп кылсам а?

- Кылмаса, терк бол!

- Тукенде папиросу алайламы берликдиле? Ача бермеймиз, - деди Зуфар, атасына сорулуу кылар.

- Ача берсе, тютюннө ким да келтирер. Сен а ахасыз тютюн келтир.

- Ныгышыдагыла, Таулан жашына алай айтканын эшитип, харх этип кюлдө. «Ачанж жокт эсе, биз берейки», - деди аралыгда гулош тапгына тапып турган кыратпадан бири. «Ут-ай, ахам да барды, алай мени жашым ахасыз тютюн келтирликди», - деди Таулан, ныгышыга жуукчүлаша.

Зуфар атасы алай ойнап айткан сунуп, алайда иги кесек мычыды. Болсада ол аны ача бермей, кетип барганын көргөндө уа, тукен таба кыууладу. Ол ары кирип, тегерекке кырады.

- «Кертиди, ача берсе, тукенден тютюн аларга болуукду. Ахасыз тютүн а кылап болур?...»

Ол сагышга Зуфарны башын кыатышырадыла. Иги кесектен сора ол колхозну сүт фермасыны таматасы Сафарны, тукенден папиросла алып, аланы башка папкага кыотара турганын эсledi да, аны кыатына жуукчүлашды. Сафар тютюн-лери бошалган «Казбек» папканы бир жанына атарга тебегенинде, Зуфар, тилеп, аны ады. Кыуанып, терк окуна ныгышыга жетди.

Анда да адмла көп эдиле. Зуфарны көргөнгөндө, атасы анга «келтирдигинми?» - деп кырун узатты.

- Хау, келтиргенме, деди Зуфар, журкунундан папирос папканы чыгарга. «Казбек» деген жазыуу эсегенде, Тауланны көзлери жарыдыла.

- Ма, көрдөгүзюм, мени жашым кылапай тютюн келтиргенди деп, папканы ныгышыдагылагы көргүзөтө, ачып кырагынында, Таулан кесини туманда ачашып турганына сөздө, бети торлөндү. Асыры аныуандан, не этерге билмей, алында сөөлөп турган жашына жан алычууга кырагына кырады.

- Да, хайырсыз, муну папирослары жоктулда да? - деди Таулан, нагышыдагы адмалагы да көз кыйырлары бля кырады.

- Ата, папирослары болган пакадан тютюннө ким да ичер, алай кыруу пакадан тютюн ичип, жорекке кыандырырга керекди ансы...» деди Зуфар, кесини тап оюм эте билгенге кыуанып.

Ныгышыга жыйылгында колюк кыбадыны. «Оллаха, аламан тап эткенди, «ахасыз тютюн» деген эдинг да, излегениги тапдырды». «Чам бля жашы атасын хорлады», - дегенде да болдула...

Алай ол кюнден сора Таулан тютюн ичүүнө кыбадыны. Бизни элдэ жашаган эр киши андан бери сабий жашланы тукенге папиросла аларга иймейдине.

Басмагга **ОСМАНЛАН** Хыйса хазырлаганды.

ТАРЫХ ЭМ БЮГОНЛЮК

Бизни аксыакталларыбызны кеслерине нек тартып кюрешедиле?

Ма бу сураттагы сейир аксыакталлар кырат журткулдыла. Файтамбарлача, нуорло, көбөлтү, хурметли, нарталча, демингли кыраачи кыратла! Закилле, акылманла болганлары тюрсонтеринде кыроноп турды. «Ма былай адамларыбыз болгандыла!» деп өхтөмлөнириг көлөди.

Ай медег, аланы кеслериникине санарга излегенле, бизден сора да, табыладыла. Билим-билмей эте эселе да, халкыбызга, бу суратты, «Кыраачи кыратла» деп, талай басма органла чыгаргандыла. Кыраачи ала Малкыар болмаса, бу журтлада ташдан ойле ишлеген бир миллет жоктуу.

Суратны автору Дмитрий Ермаков каталогунунда арат жазылып турды, кыратла кыйдан, кимле болганлары. Аны бля да кылапай, ол кыратпадан бир кырууну бирем-бирем башка да тюрсюрөгиди суратла. Сөз ючюн, олтуруп тургандан өз жанындан биринчи

Азияда да көп кере болганды. Аны сейирлик сурат лабораториясы Тифлиде шахарда орналганды. Ол жылда Дмитрий Ермаков жайдан жайга Кавминводы курортлада солу ашартып кыратла заманы. Аны бля байламлы Иссы-Сурад сурат ишини филиялында ахамнды. 1883 жылда ол Россияни белгилуу алимлери В.Ф. Миллер, М.М. Ковалевский бля бирге Малкыарга, Тегейге да барганды. Схауатны, Басханны, Чевяни сейирлик табыт таптарын суратла тюрсюрөгиди. Бзы бля тыш кырапалдан келген жолуучула бля талай кере Эски Кыраачидай ишин бардырганды.

1896 жылда биринчи сурат каталогун Тифлисте басмалаганды. Анда сөзүз ичинг сурат барды да, Барсаанда, Ростода чыгарыла турдырганды. Жамауатда белгилуу адамланы тукмуларын, атларын да жазып, аны кыада, кычан алганы да белгилеп, алай чыгарганды. «Виды Кавказа», «Зеркало Кавказа» дегенча альбомла, почта

Эрмакову сурат каталогуну колписан а Кыраачи-Черкес областын краевед музейини фондларына береди (иш этип излеген анда табаркысы). 1980 жылда тарыхчы Телелана Кемал Дмитрий Ермакову коллекция суратларын Москвада «Тарых музейини» фонд-

«Кавказ» деген кытабын чыгарганды. Аны экинчи томунда Орусбийаны юсюрөндө суратлау өнөрчөре бу башында арылган суратла басмалангандыла, ол халкыла уа тюзтеилгенде.

Сурет властын жылларында кырат журт аксыакталла, тюрсюрөгиди ол кезюдеги жашуагы, нияте келешимени себөли бирне болуп тургандыла. Бир кере Ленинград (астанчүчүсү) басмаганда, аны башка бир жерде

«Кавказ» деген кытабын чыгарганды. Аны экинчи томунда Орусбийаны юсюрөндө суратлау өнөрчөре бу башында арылган суратла басмалангандыла, ол халкыла уа тюзтеилгенде.

Сурет властын жылларында кырат журт аксыакталла, тюрсюрөгиди ол кезюдеги жашуагы, нияте келешимени себөли бирне болуп тургандыла. Бир кере Ленинград (астанчүчүсү) басмаганда, аны башка бир жерде

ларындан алып, бу суратны тюрсюрөгиде да «Элита караевче» деп жазып, кесими монографиясында чыгарганды.

Жылгыла, замана саркышыла, Тюрсюрөгю орунун салдыргга мадар чыгады. 1992 жыл аксыакталланы суратлары «Нарды Кавказа» кытапка тюрсюрө, мычмайы Фрук Таукум Кыраачи-малкыар культурагы аталган кытабына тюрсюрөдү, дагыдай Килкеланы Зарема «Кыраачи-

ШАМАНЛАНЫ Ибрахим, КАКУШЛАНЫ Хусей.

тобөмейди. Суратны эм сейир шарты уа 1978 жылда болганды. Ол кезюде «Кыраачи-малкыар» деген тарых-этнография өнөрчөле кырат болуп чыгадыла. Ары бу сурат да салынырга белгиленди эди.

Эрге, андагы кыратчы-хажилени саркардын ролуш этип, чыратла беректеге ушартырга керексе дейди, авторга (Шаман улуга). Ол халда басмагга терк тюрсюрөн излемей, автор аны кытапдан алып кыады.

Малкыар дунисы» газетде, ызы бля да монографиясы бля альбомла басмалагыныды.

Ол да алай бля турганылай, бир хумарчы «Хумар а хумаричы» деген кытабында, былып да бир белгилени автор черкест тилде чыгырганды газетде «Кыраачи кыратпадан басмалагыныды».

Ол да алай бля турганылай, бир хумарчы «Хумар а хумаричы» деген кытабында, былып да бир белгилени автор черкест тилде чыгырганды газетде «Кыраачи кыратпадан басмалагыныды».

АЗ ТЮБЕГЕН УСТАЛЫКЫЛА

Нарасаны дельфинарийини иеси

Тамбийланы Магометини жашы Леван Нарсана шахарны дельфинарийини баш директордуу. Аны юсюрөндө көп хапар эшитсе турсам да, бюгонде терк анга тобөп, ишини юсюрөндө ушак этмеген эдим. Жолукканында, сокурманмадым. Ушак эткен кезюдеме керти да терен билими болганын таптыды. Ол иги кесек замандан бери тенгиз жаныуарла - дельфини, котикле, ачык полярный китле бля - байламлы ишлейди.

Кимни алып кыраасыз да, бизни, кыраачи жашланы, арасында Тамбийланы Леван болмаса, кесини ишин, жашууну тенгиз жаныуарла бля байламлы этген жоктуу. Россия Федерацианы Илмуу академиясы бля кыска байламлыкыда урундады. Дельфинарийде илмуу тинтүүлө бардырды.

Мен усталыгымы бля агрономма, деди Тамбий улуу бизни бля ушалагында. «Совет Союзун жылларында «Первомайский» совхоз-техникумда тамата агроном болуп ишлегенме. Кырал чачылды, көпте ишиз болду. Аны бля берге молюкка да тозурады башылдыла. Ишими кыюйдум.

Мен тенгизин, анда жашаган жаныуарлары бек сөөме. Артык да бек дельфинини. Хапар сора кетти. Эссентуйюк дельфинарий болганын эшиттим, 1999 жылда анда ишлеп башылдым. Ол заманда Фрунзе сараса. Дельфинарий Россия Федерацианы Илмуулары академиясына киреди. Алимле, келип, илмуу-тинтуу ишени бардырганылай турдыла, артык да бек дельфинини аспам тинтереди. Ала бир да сейир заттардыла. Баш болуп ушак эткенме, кыраачи кыраачи сейини сору тенгизинки болмаса, жаныуар жашыртык тойюлда. Кече-кюн да кырауулурук этип турды керекди. Нарсана шахарда

километр узаклыкындан эшитирге болууктуула. Бек сейир уа неди денг, кюндоз ала бир торло, кече да башха торлоу тутудиле. Басоюнни сунуу жылгыгы 18-20 градус торлоу турурга керектенет.

Ушак жерден кылай келтиргенек?

Бир кыуаму самолөтланы ичлеринде улту ванналары бардыла. Иги кесек жоюм этерге тошеди, алай илмууга керек болганын себөли, не улту кыраачи барырга да болды.

Ачык айтсак, дельфинини аскерге маганалары да бардыла. Ала адамны айтананы этерге бир да бек сөвдиле. Улуу Аллах сакласыны кысауат болгандан, дельфинде да тенгиз тюрбюнде жоктон кыай кыкыла болуп кыаллыкында керек заманда.

Хар жаныуарында экишер, тюртшөр да барды делдинг, бир дельфини бир алырга мадар бармыды?

Барды. Дельфинле 10-11 жылдан төлө берип башлайдыла. Ала дельфин бир балчык табады. Сейини неди десен, ала койор-койор болуп жашайдыла. Юч жылны анасы баласына кырап турды, аны өслөшюрге юргөтөди. Кыруу ол көз-кыулак болмайды анга, башка дельфинде да аны көз туурадан жибөрмейди. Быйлада бир сейир затты айттайы. Алимле ачыккылагында керге, дельфин балчык турганай, башка улту дельфини аны судан кетюрүп, сутка чыгышы бири турдыла. Ала бир этпейди? Балчык алыктын көч алмагыны себөли, судан солуулаймы, тунгупул, ёлоп кылаулыкды. Дельфинде кече-кюн да сутка тюрбюнде турмайдыла. Ала

Тенгизини башына чыгып, керел болууктуула. Бек сейир уа неди денг, кюндоз ала бир торло, кече да башха торлоу тутудиле. Басоюнни сунуу жылгыгы 18-20 градус торлоу турурга керектенет.

Ушак жерден кылай келтиргенек?

Бир кыуаму самолөтланы ичлеринде улту ванналары бардыла. Иги кесек жоюм этерге тошеди, алай илмууга керек болганын себөли, не улту кыраачи барырга да болды.

Ачык айтсак, дельфинини аскерге маганалары да бардыла. Ала адамны айтананы этерге бир да бек сөвдиле. Улуу Аллах сакласыны кысауат болгандан, дельфинде да тенгиз тюрбюнде жоктон кыай кыкыла болуп кыаллыкында керек заманда.

БАСМА

Устаз эмда назмучу

Ахматланы Люба, Тырнауууну биринчи номерли лицейинде малкыар тил бля адбияттан устаз болуп ишлей турганынлай, чыгармачылык бля корөшөгөнүн да кыймады. Ол, Былым элини орта школун тауусуп, КсМКуУ-ну малкыар тил бля литература бөлүмүнө билим алганды. Ез тилине сыймеклик анга атасы Чөпөлөндөн жүктөгөндү. Кыз кеси да аны проблемаларына эс бурганай турганы себөли поэзияга сыймеклиги да эрте уянганды. Аны биринчи назмулары «Нур» сабий журналда басмалангандыла.

да Аллахдан битеу дуннигга тынчылык, ырахатлык тилеген чыгармаларыны атын бергенди.

Поэтесса РФ-ни Жазыучуларыны союзуну членди. Аны назмулары бири белгилуу постле бля бирге торк тилде чыктыган «Малкыар назму антологиясына» да киредиле.

Былып Любаны «Тилек» деген жыймдыгы басмаланганды. Аны лирика-философия чыгармаларыны баш темасы өз тауларына, жашауга чекиси сыймекликти. Ахматланы кызыны бу экинчи кытабыды. Биринчиси - «Акс ташла» дегени 1998 жылда көпчүлүк дунисин. Ол мында жюргени не болупла жарыкханларыны, кыуандырганыны юсюрөндө айтды. Автору билдирюөнө керге, бу назмула, аны, кесини чыгармачылыгына энци көз бля кыраар, андан ары ишлерге көлөндөргөндиле.

Экинчи жыймдыгына киргендене атасын эсерип жазганын айырмалы көрөди. Кытапкы

ТЕМИРЛАНЫ Анатолий. Сурат орундуу.

КЮБАМЛАНЫ Мамуу.

